

Aad van Egmond

Het christelijk geloof

Een eigentijdse introductie

KokBækencentrum
UITGEVERS | UTRECHT

Omslag: Geert de Koning met gebruikmaking van het
schilderij van Joop van Bommel (1925-2012) 'Vrijheid'

ISBN 978 90 297 2814 0

ISBN e-book 978 90 297 2815 7

NUR 700

www.kokboekencentrum.nl

© 2018 KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht

Alle rechten voorbehouden.

DEEL I

De wortels

Gottes Sein als der Liebende in der Freiheit

(Gods zijn als degene die liefheeft in vrijheid)

Titel van § 28 van Karl Barths *Kirchliche Dogmatik* II/1, 1940

§ I Beginnen bij het begin

Ik zie een TV-documentaire. Een rebellenleider in Oost-Congo. In camoufla-gepak, zittend op een steen, een sigaret in de hand, een kalasjnikov over de knie. Hij legt heel relaxt uit waarom de opstand hard nodig is. Het huidige bewind is namelijk volkomen corrupt. En er zit niets anders op dan er met geweld een eind aan te maken. Van die corruptie is misschien wel wat waar. Maar ik meen te weten dat de eeuwige strijd in Oost-Congo vooral gaat om de grondstoffen die onder andere in onze mobieltjes worden gebruikt.¹

In dezelfde uitzending een ander beeld: een vrouw, op de vlucht voor het door onze idealistische vriend ontketende geweld. Een kind van een paar maanden oud tegen haar schouder. Blote voeten in het zand. Schrik en doodsangst in haar ogen. Maar ook vastberadenheid: van dit kind blijven ze af. Dit kind zal overleven. De meest levensechte madonna-met-kind die ik ooit zag.

Alles in een ander licht zien

Natuurlijk komt ons rechtvaardigheidsgevoel in opstand. We kiezen allen onmiddellijk partij. Voor die vrouw met haar kind. Onze sympathie gaat naar háár uit, niet naar hem. Inwendig roepen we om actie. Maar we zijn machteloos. Een gevoel van hopeloosheid overvalt ons.

Toch betrap ik mezelf erop dat ik méér voel. Ik heb het gevoel dat er over dat beeld meer te zeggen valt. Er is ook een ander licht. Een ander perspectief. Een hoopvoller. Ik geloof dat dingen wezenlijk anders kunnen liggen dan wij op het eerste gezicht zien. En ik weet waar dat besef vandaan komt.

Het christelijk geloof, in de zin van geloofstraditie. Die traditie zegt me dat dingen niet zijn zoals ze lijken te zijn. Die heeft het over

eersten die de laatsten zijn – en omgekeerd. Die heeft het over vervolgd en omwille van de gerechtigheid die notabene gelukkig, zalig zijn. Die heeft het over levende doden en doden die leven. Heel specifiek over een ter dood gebrachte die leeft. Misschien zijn die vrouw en haar kind allang dood en begraven en woont die opstandeling inmiddels in een paleis. Dan nog blijft gelden: zij zat – en zit – goed, hij fout.

Het laat me niet los, dat gevoel dat we een verkeerde bril op hebben, dat we een verkeerde ervaring van de werkelijkheid hebben, dat we gevangen zitten in een grote leugen waarin we de verkeerden gelukkig prijzen. Dat er een andere werkelijkheid is, Gods werkelijkheid, waarin de dingen totaal anders liggen dan wij over het algemeen denken.

Zeker, ik heb vaak moeite om dat alles te geloven. Maar dat geloof bezit ik dan ook niet. Ik ben het dikwijls kwijt. Het moet telkens weer in me gewekt worden. Is het in menselijke relaties trouwens niet net zo? Moet mijn geloof in de mensen om me heen niet telkens opnieuw bevestigd worden, gewekt worden zelfs?

Ik zou graag deze ervaring – die tv-beelden uit Oost-Congo – tot uitgangspunt nemen om te vertellen wat het christelijk geloof voor mij – en heel veel anderen – betekent. Maar dat zou onrecht doen aan al die mensen die bijvoorbeeld zouden zeggen: ‘voor mij betekent dat geloof heel andere dingen. Het weten onvoorwaardelijk aanvaard te zijn.’ Of: ‘de inspiratie om te blijven vechten voor vrede en gerechtigheid.’ Er zijn talloze ervaringen die mensen met dat christelijk geloof opdoen. Bij een daarvan te beginnen betekent onrecht doen aan alle andere.

Ik zoek dus een ander beginpunt. Een punt dat voor iedereen toegankelijk is. Welk? De behoefte aan stilte, meditatie? De inzet voor vrede, milieu? De religies? Maar welke dan? God? Helaas kun je met het woord ‘god’ werkelijk alle kanten op. Of bij onze religieuze gevoelens? Maar veel mensen hebben die niet, of zeggen in elk geval ze niet te hebben.

Sta je bij voorbaat buiten de kring van gelovigen als je niet religieus bent? Is dat religieus-zijn een voorwaarde voor christelijk geloven? Raar geloof dat bij voorbaat een hele categorie mensen uitsluit. De theoloog Dietrich Bonhoeffer vroeg zich ooit af of religiositeit een

voorwaarde is voor christelijk geloof. Zoals de besnijdenis een conditie is voor een man om Jood te zijn. Zijn antwoord is: 'nee'. Godsdienstigheid is geen voorwaarde voor christen-zijn.²

Het enige startpunt dat voor iedereen toegankelijk is, is de figuur van Jezus. Van de verhalen over hem kan iedereen, gelovig of ongelovig, religieus of niet-religieus, mystiek of nuchter, meditatief aangelegd of praktisch, kennismaken. Hoe vreemd het ook klinkt: die verhalen over Jezus zijn het meest neutrale startpunt voor een boek over het christelijk geloof, en wat dat voor een mens betekenen kan.

Bij het begin beginnen

We proberen zicht te krijgen op het christelijk geloof. Sommigen zouden liever zeggen: de christelijke *godsdienst*, maar dat veronderstelt dat het christelijk geloof een godsdienst is, wat tijdens onze kennismaking nog moet blijken. Merkwaaardig genoeg is geloof neutraal: ergens in geloven is niet per definitie godsdienstig van aard. Het is gewoon in iets of iemand vertrouwen hebben.³

Voor dat zicht willen we beginnen bij Jezus Christus, althans bij de verhalen die over hem de ronde doen. Sommigen zullen tegenwerpen dat dat een theologische of ideologische vooronderstelling heeft. Dat kan zo zijn, maar het hoeft niet. Om te weten wat het boeddhisme inhoudt kun je best bij de (verhalen over de) Boeddha beginnen. Hetzelfde geldt van de islam en Mohammed.

Het argument dat het in het christelijk geloof niet om Jezus gaat maar om God, veronderstelt dat je de verhalen over Jezus al gehoord hebt. Alleen dan kun je dat zeggen. Hetzelfde geldt van de uitspraak dat het hem niet om zichzelf, maar om God ging. Ook dat kun je alleen na kennismaking van die verhalen en hun interpretaties zeggen. Overigens ging het de Boeddha ook niet om zichzelf, maar om de verlichting. En ging het Mohammed niet om zichzelf, maar om Allah. Dat belet ons toch niet om bij hen te beginnen.

Omdat de beslissing over de historiciteit van alles ('echt gebeurd' of niet) ook pas na het lezen en horen van de verhalen kan vallen, lijkt het mij het beste om voorlopig maar over verhalen, berichten en vroege interpretaties te spreken. Je kunt trouwens verhalen en interpretaties niet radicaal van elkaar scheiden. Ook in die verhalen

en berichten is al ruimschoots sprake van interpretaties. Zoals onze weergave van gebeurtenissen ook al vaak door onze interpretatie daarvan gekleurd is.

Natuurlijk moeten we die talloze verhalen die over Jezus de ronde deden en doen limiteren. De vroege – al waren het niet de allervroegste – volgelingen van Jezus hebben dat gelukkig voor ons gedaan. Zij hebben in een proces van decennia de mondelinge overleveringen en al bestaande teksten geschift, zodat in de loop van de tijd daaruit de in hun ogen betrouwbaarste overbleven.

We gaan dus uit van die verhalen die zich algemene erkenning verworven hebben. Die staan in een bundel van 27 geschriften die vanouds het Nieuwe Testament heet, maar tegenwoordig ook wel het Tweede Testament wordt genoemd. We noemen de geschriften die algemene erkenning gevonden hebben canoniek. Zoals er een canon van de Nederlandse geschiedenis is samengesteld: 50 gebeurtenissen die algemeen als fundamenteel voor de vaderlandse historie worden beschouwd.⁴

Uit de verhalen, de interpretaties binnen de verhalen en de interpretaties op zich komt een caleidoscopisch beeld naar voren. Zelfs zozeer, dat volgens sommigen die verhalen alleen apart gelezen mogen worden, omdat elke auteur zo zijn eigen visie heeft. Dat is een overwaardering van de rol van de individuele auteur. De éérste auteur is mijns inziens tóch degene of datgene die al deze verhalen en interpretaties aan de auteurs ontlokt heeft.

Ik kan een gedicht lezen, niet weten wie de auteur is, maar er zeker van zijn dat het een van de Tachtigers is. Uit hun werk spreekt de tijdgeest. Er kan echter nog veel meer uit een tekst spreken dan zoiets als tijdgeest. Over de Eerste Wereldoorlog hebben veel auteurs geschreven, allemaal op hun eigen manier en vanuit hun eigen visie. Dat maakt elk uniek. Maar wat allen verbindt is de záák waarover het gaat, en dat is die oorlog. In die zin noem ik ‘de oorlog’ de eerste auteur die zich van anderen bedient om ter sprake gebracht te worden. Wie eerste auteur te ver vindt gaan kan misschien vrede hebben met het begrip ‘zaak’.

Die zaak maakt dat de verhalen meer gemeen hebben dan dat ze van elkaar verschillen. En die zaak is in het Nieuwe Testament: Jezus Christus. Dat hij van allerlei kanten belicht wordt; dat de een dit

van hem weet te vertellen en een ander dat, dat de een hem zus ziet en een ander zo, doet er in eerste instantie niet toe. Dat komt later wel aan de orde. Hij is de zaak waarover alle teksten gaan. Hij is de ontlokker van al die reacties. En in die zin durf ik tóch te zeggen: de eerste auteur. Zonder pen.

§ 2 Jezus Christus – een eerste kennismaking

Ik kan me voorstellen dat de naam Jezus Christus wat weerstand oproept. Waarom niet gewoon Jezus, of Jezus van Nazaret? Of Jezus Messias? Suggesteert de achternaam Christus niet bij voorbaat iets kerkelijks? Iets hoogs, iets meer dan menselijks? Ik kan me die vragen heel goed indenken. Maar die naam Christus weglaten, doet geen recht aan de teksten waarop we aangewezen zijn als we het over Jezus hebben. Weliswaar wordt hij meestal gewoon Jezus genoemd in de verhalen over hem, maar daarin is al een discussie gaande of hem ook de titel Christus (gezalvde, titel voor koningen, profeten en sommige priesters) toekomt.

In de vroegste interpretatieve geschriften echter is dat pleit inmiddels beslecht en heet hij Jezus Christus, Heer, of kortweg Christus. Het is daarom meer bevooroordeeld om Christus weg te laten dan om het te laten staan. Alsof men wil verhullen dat de interpretaties hem echt Christus noemen. Vaak wordt de voorkeur gegeven aan Messias. Dat is het vroegste Hebreeuwse woord Maschiach dat met Christus vertaald wordt. Maar het hanteren van die titel heeft óók een ideologische lading, namelijk om goed te benadrukken dat Jezus een Jood was. Ik probeer zo neutraal mogelijk dicht bij de tekst te blijven. Voorlopig gebruiken we dus Jezus, Christus of Jezus Christus door elkaar, al naar gelang de context. Ik sluit die twee laatste namen niet krampachtig uit.

Wat wordt er over hem verteld?

Ik sprak eerder van een caleidoscopisch beeld. Volgens de verhalen stamde Jezus uit een redelijk welgestelde familie. Zijn vader Jozef was timmerman en hij was zelf (van moeders of vaders kant) van koninklijken bloede. Dat wordt niet alleen in de verhalen over zijn geboorte en in geslachtsregisters vermeld. Het is in zijn tijd alge-

meen bekend, zoals blijkt uit de manier waarop mensen hem (om hulp) roepen: 'Zoon van David!' Hij was gelieerd aan een geslacht van priesters. Hij kon lezen en schrijven en zelfs oude Hebreeuwse teksten uitleggen. Hem werd gevraagd om voor te lezen en uit te leggen in de synagoge. Hij had vooraanstaande mensen onder zijn aanhang, die op het laatst groot schijnt te zijn geweest.

De eerste drie verhalen over zijn leven (evangelieën genoemd; er zijn er vier overgebleven uit een veel groter aantal) hebben enige aandacht voor zijn geboorte, weinig voor zijn jeugd; veel voor zijn optreden; heel veel voor zijn lijden en dood; sommige veel, andere wat minder voor zijn opstanding. Maar alle drie tekenen zij hem als rondtrekkende prediker, met een kring van 12 intimi, met daaromheen aanzienlijk meer mensen, onder wie zeker een aantal vrouwen. Zijn boodschap varieert, maar cirkelt duidelijk om de aankondiging van het koningschap (koninkrijk) van God, dat op handen, ja, aangebroken is. Hij leert hun de grondwet van dat koninkrijk. Hij vertelt veel verhalen, ontleend aan het dagelijks leven (parabels, gelijkenissen), die meer van dat koninkrijk van God (of: het hemelse koninkrijk) duidelijk maken. Hij moedigt mensen aan om alvast naar de normen van dat koninkrijk te leven. Volgens sommigen doopte hij, net zoals zijn bloedverwant Johannes de Doper, mensen die een nieuw leven wilden beginnen.

Daarnaast trad hij ook op als genezer. Lichamelijke en psychische nood werden door hem gelenigd. Een van de verhalen (Marcus) heeft extra aandacht voor het fenomeen van de bezetenheid, het demonische dat bezit van een mens heeft genomen, en waarvan hij of zij door Jezus wordt verlost. De verhalen zijn duidelijk: mensen zoeken hem op om genezing te vinden. Blinden, lammen, kreupelen en melaatsen (mensen met huidvraat, zegt de Nieuwe Bijbelvertaling, NBV). 'En hij genas er velen', staat er vaak droogjes.

Een van de meest curieuze dingen die van hem verteld worden, is dat hij – vaak in samenhang met een genezing – zonden vergeeft: mensen de absolutie geeft, hen de last van hun schuldige verleden afneemt. Dat was, net als nu nog in de rooms-katholieke kerk, het privilege van de priesters. Geen wonder dat dát bij uitstek hem door zijn tegenstanders (die vaak uit een priesterlijk milieu kwamen) kwalijk genomen werd.

Elk verhaal loopt uit op een uitvoerig verslag van zijn gevangenneming, het proces en zijn executie. Ieder verhaal eindigt met het bericht van zijn opstanding en de daaropvolgende ontmoetingen. Een enkel heel beknopt, andere meer uitvoerig. Geen van alle verhalen geeft expliciet een speciale betekenis aan zijn dood. Of het zou de opmerking van Jezus volgens Johannes moeten zijn dat 'niemand een grotere liefde kent dan dat wie zijn leven geeft voor zijn vrienden.'⁵ En de opmerking van dezelfde auteur dat Jezus' liefde tot het uiterste zou gaan.⁶ Maar verder is het vooral de dood van een onschuldige – schande! – en zijn rehabilitatie door God. Zoals in het vijfde geschrift van het Nieuwe Testament (Handelingen), wanneer daar verhaald wordt van de geschiedenis kort na de opstanding. Dan zeggen zijn leerlingen tegen hun volksgenoten: 'julie hebben de Rechtvaardige gedood, maar God heeft hem opgewekt.'⁷

Wie is zijn 'Vader'?

Van groot belang is wat de verhalen vertellen over Jezus' relatie tot diegene die hij God noemt, of Vader, of uw Vader, of uw Vader die in de hemel is. Over die relatie is volgens de vier evangeliën in Israël een heftig conflict gaande. Soms is Jezus volgens zijn tijdgenoten een profet, op bijzondere wijze begiftigd met een kracht (Geest) die van God (of de Vader) afkomstig is. Soms gaat het verder, en wordt hij de Zoon genoemd, of de Zoon van God of de Christus. Kennelijk gevaarlijke termen, want volgens de verhalen is het feit dat hij zo genoemd wordt – of zichzelf zo noemt – de aanleiding voor zijn terechtstelling.

In een van de verhalen (Marcus) verbiedt hij vaak om gebeurtenissen verder te vertellen die met dat 'Zoonschap' in verband zouden kunnen worden gebracht. Misschien omdat hij de consequenties voorziet? Of omdat dat moet wachten tot na zijn dood en opstanding? Zijn leerlingen komen in ieder geval gaandeweg tot de conclusie dat hij inderdaad de Zoon van God is.⁸

Het vierde evangelie (van Johannes) verschilt nogal van de eerste drie. Het heeft geen enkele belangstelling voor Jezus' afstamming, geboorte of jeugd. Het geeft verhalen en toespraken die de andere auteurs niet hebben en mist juist weer veel van hún berichten. Wel

verhaalt het uitgebreid over zijn proces, zijn dood en zijn opstanding. Het is duidelijker dan de andere evangeliën als het gaat om zijn verhouding met God. Of beter: met de Vader, want voor dat woord heeft dat vierde evangelie een voorkeur. Jezus komt bij de Vader vandaan en gaat weer naar de Vader. Tussen de Vader en de Zoon bestaat zo'n nauwe band dat hij de Vader representeert. Die twee hebben elkaar lief, en mensen worden uitgenodigd in die sfeer van liefde binnen te gaan. Om dat te kunnen doen moeten ze natuurlijk geloven dat hij de Zoon is. Een van de meest aangrijpende gedachten bij Johannes is, dat zijn dood de bekroning is van zijn liefde. Hij 'moet' de weg naar zijn terechtstelling wel gaan omdat de liefde voor zijn Vader en voor de mensen hem daartoe als het ware dwingt.

Dat is dus duidelijk al een interpretatie in het verhaal zelf. In de volgende teksten, voornamelijk brieven die geschreven zijn aan de allereerste christelijke gemeenten, staat weinig over Jezus' leven, maar des te meer over de betekenis van Jezus Christus. Veel aandacht krijgen zijn dood en opstanding. De interpretaties daarvan buitelen over elkaar heen. Eén ding lijkt duidelijk: volgens al die zingeningen betekenen zijn kruis en opstanding in hun samenhang heil, heling, genezing voor de wereld.

Jezus' Bijbel

Het is duidelijk dat deze verhalen rondom Jezus Christus ingebed zijn in, en voortbouwen op een ouder verhaal. Wat is dat koninkrijk van God, waarover het steeds gaat? Wie is die David, wiens Zoon hij schijnt te zijn? Er gaan uitspraken van profeten 'in vervulling'. Wat betekent dat? Er is een tempel, er zijn priesters, er is ene Mozes, ene Elia, ene Jona. Jezus noemt zichzelf een profeet, er is een discussie of hij de Christus is, ergens wordt hij een hogepriester genoemd, elders een paaslam. Er is sprake van een wet, van geboden. Er is duidelijk een discussie gaande als het om de inhoud van die geboden gaat. En bovenal: er is sprake van een Vader in de hemel, een Vader en een Zoon, een God. We weten aanvankelijk niet wat met dat alles bedoeld wordt. Het is dus nodig om eerst iets van dat andere verhalencomplex te weten voordat we ons verder met deze verhalen over Jezus Christus bezighouden.

Gelukkig voor ons is ook dat oudere complex van verhalen en interpretaties op schrift gesteld. En hebben we daarvan ook een canon, net als in het geval van de geschriften over Jezus. Namelijk dat wat het Oude Testament of het Eerste Testament wordt genoemd.⁹ Of, met een Hebreeuws woord, Tenách. Het is het verhalencomplex dat Jezus kende. Sterker nog: waar hij uit leefde. Hij is niet te begrijpen zonder die achtergrond waaraan hij volgens zijn overtuiging volstrekt trouw was. Met die Hebreeuwse naam Tenách zal Jezus het wel gekend hebben. En daarmee duiden Joden het nog steeds aan. Daarom noem ik het in dit boek met die naam.

De T staat voor Tora (wet), de N voor Newüiem (profeten, waaronder onze historische boeken Jozua, Rechters, Samuël en Koningen), de CH voor Chetubiem (geschriften, zoals Ruth, Hooglied, Psalmen, de Wijsheidsliteratuur en de historische boeken 1 en 2 Kronieken). Samen vormen Wet, Profeten en Geschriften dus Tenách.